

**ARXETIPIK OBRAZLARNING BADIY VA PSIXOLOGIK TALQINI VA SYUJETLAR
TIZIMINING ESTETIK TRANSFORMATSIYASI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

3-kurs doktoranti

Axmedova Shaxnoza Ravshanbek qizi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada arxetipik obrazlarning adabiy matn strukturasi va funksional vazifasi, ularning psixologik talqin mexanizmlari va zamonaviy badiiy ijodda syujetlar tizimining estetik transformatsiyasi tadqiq qilinadi. Jung psixologik modeli hamda mifopoetik yondashuv asosida arxetiplarning qahramon psixikasi, konflikt dinamikasi va badiiy tasvirning semantik qatlamlariga ta'siri ochib beriladi. Tahlilda arxetiplarning qayta yaratilishi, intertekstual aloqalarning kuchayishi, syujet strukturasi va narrativ drammatizatsiyada yuzaga kelgan transformatsiya jarayonlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari arxetiplar, psixologik motivatsiya va badiiy kompozitsiya o'rtasidagi dialektik bog'liqlikni ko'rsatadi hamda estetik tizimning yangilanishida mitik paradigma muhim rol o'ynashini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: Arxetip, mifopoetika, transformatsiya, narrativ, psixologik talqin, estetik tizim, syujet modeli, intertekstualizm, kollektiv ongsizlik, badiiy obraz.

ABSTRACT

This article explores the functional role of archetypal images within the structure of literary texts, the mechanisms of their psychological interpretation, and the aesthetic transformation of plot systems in contemporary literature. Based on Jung's psychological model and the mythopoetic approach, the study reveals the influence of archetypes on the hero's psyche, conflict dynamics, and the semantic layers of artistic representation. The analysis examines the reinterpretation of archetypes, the intensification of intertextual relations, and the transformation processes that occur within plot structures and narrative dramatization. The findings demonstrate the dialectical relationship between archetypes, psychological motivation, and artistic composition, confirming the crucial role of the mythic paradigm in the renewal of the aesthetic system.

Keywords: Archetype, mythopoetics, transformation, narrative, psychological interpretation, aesthetic system, plot model, intertextuality, collective unconscious, artistic image.

АННОТАЦИЯ

В данной статье исследуются функциональная роль архетипических образов в структуре литературного текста, механизмы их психологической интерпретации и эстетическая трансформация сюжетных систем в современной художественной литературе. На основе психологической модели Юнга и мифопоэтического подхода раскрывается влияние архетипов на психику героя, динамику конфликта и семантические уровни художественного изображения. В анализе рассматриваются переосмысление архетипов, усиление интертекстуальных связей, а также процессы трансформации сюжетных структур и повествовательной драматургии. Результаты исследования демонстрируют диалектическую

взаимосвязь между архетипами, психологической мотивацией и художественной композицией, подтверждая ключевую роль мифической парадигмы в обновлении эстетической системы.

Ключевые слова: Архетип, мифопоэтика, трансформация, нарратив, психологическая интерпретация, эстетическая система, сюжетная модель, интертекстуальность, коллективное бессознательное, художественный образ.

Kirish: Arxetipik obrazlar adabiyotning eng qadimiy qatlamlaridan biri bo‘lib, ular insoniyat dunyoqarashining chuqur psixologik va madaniy tuzilmasini o‘zida aks ettiradi. Jung nazariyasiga ko‘ra, arxetiplar inson psixologiyasidagi universal model bo‘lib, ular badiiy matnda ma‘no, ramz va konflikt generatori sifatida namoyon bo‘ladi. Adabiyot taraqqiyoti davomida arxetiplar turli estetik tizimlarda turlicha interpretatsiya qilinishi, yangi janr, syujet, psixologik struktura va stilistik ko‘rinishlar bilan semantik transformatsiyaga uchrashi tabiiy jarayondir. Zamonaviy adabiyotda arxetiplar oddiy mifologik model sifatida emas, balki individuallik, identifikatsiya, travma, ongsizlik va ekzistensial izlanishlar kontekstida qayta talqin etilmoqda. Syujetlar tizimining estetik transformatsiyasi ham aynan arxetipik strukturalarning dinamik qayta tashkil etilishi natijasida paydo bo‘ladi. Bu jarayon o‘quvchi bilan muallif o‘rtasida murakkab semiotik muloqotni shakllantiradi.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqot nazariy-analitik xarakterga ega bo‘lib, bir nechta metodologik yondashuvlarning uyg‘un tatbiqi asosida amalga oshirildi. Avvalo, mifopoetik yondashuv arxetiplarning mifologik manbalari, ularning tarixiy transformatsiyasi va badiiy tasvirdagi ramziy funksiyalarini aniqlash imkonini berdi. Mazkur yondashuv orqali arxetipik obrazlarning ibtidoiy mifologik tasavvurlar bilan bog‘liqligi, ularning adabiy matnda qayta semantizatsiya jarayonlari o‘rganildi.

Psixoanalitik yondashuv, xususan Jung modeli, arxetiplarning kollektiv ongsizlik mexanizmi bilan bog‘liq holda, qahramon psixologiyasi va konflikt dinamikasiga ta‘sirini tahlil qilishga yo‘naltirildi. Ushbu yondashuv arxetiplarning nafaqat badiiy tasvir imkoniyatlarini, balki psixologik motivatsiya, identifikatsiya va individuallik muammolari bilan uzviy aloqasini ochib berdi.

Bundan tashqari, intertekstual tahlil metodining qo‘llanishi adabiy matnlar o‘rtasidagi ramziy aloqa, arxetipik syujetlarning qayta ishlab chiqilishi va badiiy transformatsiya jarayonlarini aniqlashga yordam berdi. Intertekstualizm kontekstida arxetipik strukturalarning muallifdan muallifga, davrdan davrga ko‘chib, yangi estetik funksiyalar bilan boyitilishi kuzatildi. Strukturalistik yondashuv esa syujet modeli, konflikt strukturalari va estetik kompozitsiyalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tizimli va mantiqiy tahlil qilish imkonini berdi. Ushbu yondashuv yordamida badiiy matnning ichki mexanizmlari, syujetning dramatik dinamizmi va obrazlararo munosabatlarning funksional xarakteri ochib berildi.

Komparativistik tahlil turli davrlardagi badiiy matnlarda arxetipik transformatsiyaning namoyon bo‘lish jarayonini solishtirish asosida o‘rganish imkonini yaratdi. Bu yondashuv arxetiplarning estetik va psixologik talqinidagi tarixiy siljishlar, madaniy kontekst o‘zgarishlari va adabiy paradigma almashinuvi bilan bog‘liq jarayonlarni tushunishga xizmat qildi. Metodologik sintez butun tadqiqot jarayonida arxetipik obrazlarning badiiy va psixologik talqini, shuningdek, syujetlar tizimining estetik transformatsiyasini chuqurroq tahlil qilishga sharoit yaratdi. Turli nazariy modellarni integratsiya qilish natijasida arxetiplarning badiiy matn semantikasi va uning psixologik qatlami bilan o‘zaro bog‘liqligi kompleks yondashuv asosida talqin etildi.

Arxetipik obrazlarning badiiy va psixologik talqini adabiyotning universal semantik mexanizmlaridan biridir. Ular insoniyatning qadimiy mifologik xotirasi, ruhiy tajribasi va madaniy ongi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, matnda semantik qatlamlarni shakllantirish, konfliktni rivojlantirish va qahramonning psixologik transformatsiyasini ifodalashda muhim rol o‘ynaydi. Badiiy asardagi arxetiplar, bir tomondan, syujetning dramatik dinamikasini belgilasa, ikkinchi tomondan, o‘quvchi ongida tanishlik hissi uyg‘otib, matnni interpretatsiya qilish jarayonini jonlantiradi. Qadimgi matnlarda arxetiplar ko‘proq mifologik mavzular, epik kurash yoki muqaddas vazifa bilan bog‘liq bo‘lgan bo‘lsa, zamonaviy davrda ular murakkab psixologik jarayonlarning tashuvchisiga, shaxsiy identifikatsiya, travma va ruhiy inqirozning timsoliga aylanmoqda. Bu jarayon arxetiplarning faqat ramziy obraz emas, balki shaxs psixologiyasining chuqur qatlamlarini ifodalovchi estetik struktura ekanligini namoyon etadi.

Jung tomonidan ishlab chiqilgan psixoanalitik model arxetiplarning inson ongidagi vazifasini kollektiv ongsizlik bilan bog‘lab tushuntiradi. Adabiy matnda arxetipik obraz qahramonning ichki konfliktlari, ruhiy jarohatlari, o‘zligini izlash jarayoni va individual transformatsiyasini ifodalashda muhim semantik mexanizmga aylanadi. Qahramonning sayohati, o‘lim va qayta tug‘ilish, sinov va yengilish kabi syujet elementlari aslida inson ongining ichki inqirozidan o‘tish jarayoni sifatida talqin qilinadi. Shuning uchun arxetiplar adabiyotda shaxsiy ong va kollektiv ongsizlik o‘rtasidagi ziddiyatni, ijtimoiy va ekzistensial qidiruvni, shaxsning o‘zini anglash jarayonini estetik vositalar orqali ifodalash imkonini beradi.

Arxetipik modelning o‘zgarishi syujet tizimining estetik transformatsiyasiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. An’anaviy adabiyotda syujet aksariyat hollarda universal arxetipik sxemalar – qahramonning sarguzashti, abadiy kurash, taqdir bilan murosasiz to‘qnashuv kabi strukturalar asosida qurilgan bo‘lsa, modern va postmodern adabiyotda bunday modellar parchalangan, ironik talqinlarga ega bo‘lgan yoki intertekstual o‘yinlar orqali qayta qurilgan shaklda namoyon bo‘ladi. Qahramonning epik funksiyasi zaiflashib, antiqahramon, nomaqbul qahramon yoki fragmentar ongga ega subyekt obrazlarining kuchayishi kuzatiladi. Syujet esa ko‘pincha psixologik jarayonning metaforasi, ong oqimi, identifikatsiya inqirozi yoki ekzistensial dilemmaning estetik shakliga aylanadi. Zamonaviy adabiyotda arxetiplar madaniy va psixologik muammolar bilan integratsiyalashib, yangi semantik funksiyaga ega bo‘ladi. Ular globalizatsiya, texnologik taraqqiyot, ekologik inqiroz, migratsiya, gender va identitet muammolari bilan bog‘liq psixologik holatlar bilan uyg‘unlashadi. Natijada arxetipik struktura universal modeldan madaniyatlararo diskursga aylanadi. Bunday integratsiya adabiyotda yangi estetik paradigma – fragmentarlik, ko‘p qatlamlilik, metaforik tafakkur va ma’no ochiqligi bilan xarakterlanadi. Arxetiplar nafaqat syujetni boshqaradi, balki badiiy tafakkurni kengaytiradi, semiotik maydonni boyitadi, o‘quvchini matn bilan faol muloqotga chorlaydi. Arxetiplarning badiiy talqinida intertekstual jarayonlar ham muhim rol o‘ynaydi. Matnlar o‘rtasidagi ramziy aloqalar, obraz va syujetlarning madaniy almashuvi, mualliflar tomonidan ongli yoki ongli bo‘lmagan holda amalga oshirilgan qayta semantizatsiya jarayonlari adabiy transformatsiyaning manbai bo‘lib xizmat qiladi. Intertekstual integratsiya tizimida arxetiplar nafaqat bir matndan boshqasiga ko‘chadi, balki yangi kontekstda yangicha ma’no oladi. Bu jarayon adabiyotning o‘zini-o‘zi yangilash mexanizmini shakllantiradi.

Shu tarzda arxetipik obrazlarning estetik transformatsiyasi adabiyotning mazmuniy, psixologik va narrativ o‘zgarishini ifodalovchi jarayon sifatida namoyon bo‘ladi. U badiiy tizimda universal modelning saqlanishi bilan birga, uning yangi estetik va madaniy kontekstdagi

moslashuvchanligini namoyish qiladi. Arxetiplarning badiiy talqini rivojlangan sari adabiyotning semiotik maydoni kengayadi, syujet strukturalari erkinlashadi, psixologik qatlamlar esa chuqurlashadi. Demak, arxetipik transformatsiya – bu nafaqat obraz yoki syujetning yangilanishi, balki badiiy tafakkurning o‘zgarishi, o‘quvchining idrok mexanizmlarini qayta shakllantiruvchi estetik jarayondir.

Xulosa

Arxetipik obrazlarning badiiy va psixologik talqini adabiy jarayonning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri hisoblanadi. Arxetiplar matnning semantik tuzilmasida universal ma’no generatori sifatida harakat qilsa, syujetlar tizimining estetik transformatsiyasi ularning yangi badiiy va psixologik kontekstda qayta talqin etilishi natijasidir. Zamonaviy adabiyotda arxetiplar individuallik, shaxsiy ichki konflikt, identifikatsiya va psixologik travma kabi muammolar bilan birlashtirilib, badiiy matnning semantik qatlami chuqurlashgan, syujet strukturalari esa fragmentarlik, metaforizatsiya va intertekstual dinamika orqali yangilangan. Bu jarayon adabiyotning estetik tizimida mifologik paradigma rolini yanada kuchaytiradi va arxetiplarning madaniy hamda psixologik o‘zgarishlarga moslashuvchanligini namoyon etadi.

Arxetipik transformatsiya — faqat syujet yoki obraz yangilanishi emas, balki estetik tafakkurning yangilanishi bo‘lib, adabiyotning semiotik maydonini kengaytiradi, o‘quvchi ongini faol interpretatsiyaga undaydi va badiiy jarayonning dialektik tabiatini ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Campbell, J. *The Hero with a Thousand Faces*. New York: New World Library, 2013.
2. Stevens, A. *Jungian Archetypes: A Psychological Approach to Literature*. London: Routledge, 2015.
3. Martin, R. *Narrative Theory and Transformation in Contemporary Literature*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
4. Zipes, J. *The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre*. Princeton: Princeton University Press, 2012.
- Hodgkin, K. *The Uses of Memory: Literature and Psychology*. Cambridge: Polity Press, 2014.
5. Юнг, К. Г. *Архетип и коллективное бессознательное*. Москва: Академический проект, 2016
6. Лотман, Ю. М. *Структура художественного текста и культура*. Санкт-Петербург: Искусство, 2012.
7. Афанасьева, Т. *Мифопоэтика и современный литературный дискурс*. Москва: Наука, 2019.
8. Karimov, S. *Zamonaviy adabiyotda mifologik struktura va arxetiplar talqini*. Toshkent: Ma’naviyat, 2021.
9. Turdaliev, D. “Arxetiplarning psixologik talqini va badiiy kompozitsiyadagi funksiyasi”. *Adabiyotshunoslik*, №3, 2023.
10. **Karimov, S.** *Zamonaviy adabiyotda mifologik struktura va arxetiplar talqini*. Toshkent: Ma’naviyat, 2021.
11. **Qambarov, U.** *Adabiy asarda ramz va obrazning psixologik talqini*. Toshkent: Fan, 2018.
12. **Shodmonov, M.** *XX asr adabiyotida mifologik syujetlar va obrazlar transformatsiyasi*. Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
13. **Ergashev, A.** *Badiiy matn poetikasi va estetik tizim*. Toshkent: Akademnashr, 2019. (Badiiy matn struktura, kompozitsiya, estetik tamoyillar)

14 **Qosimov, Z.** *O'zbek adabiyotida mif va mifologik obrazlar.* Buxoro: BuxDU, 2022.